

У розкритті психологічного змісту слідів злочинця істотну допомогу слідчому можуть надати спеціалісти, у тому числі спеціаліст-психолог, який у разі необхідності має залучатися до участі в огляді місця події, особливо у випадках, коли результати злочинних дій мають ознаки явно вираженої незвичної поведінки, психічних відхилень. Наприклад, при розслідуванні серійних убивств, учинених на сексуальному ґрунті, застосування пізнань у психології може сприяти: а) діагностиці критеріїв, за якими злочинець обирає жертву, і психічних ознак, які їх зумовлюють; б) виробленню пропозицій щодо стратегії затримання такої особи; в) наданню рекомендацій стосовно способів і місць можливого виявлення додаткових доказів (щоденників, фотознімків, відеозаписів, що фіксують сцени вчинених злочинів, «сувенірів» – речей, які належали жертві, «трофеїв» – відчлениваних частин тіла та ін.)¹.

Слідова картина, яка характеризує психологічний портрет злочинця, може бути штучно створеною, інсценованою, що здійснюється з метою відвести підозру від конкретних осіб і створити хибне уявлення про особу злочинця. Слід урахувати також те, що злочинець під час вчинення злочину може мислити рефлексивно, уявляючи, як надалі діятиме слідчий на місці події в даній ситуації. Це дозволяє винному передбачити перебіг думок слідчого, а отже, вдатися до обрання нетипових місць і способів приховування наслідків злочину, витончених інсценувань, повідомлення неправдивої інформації про свою непричетність до події та причини перебування в цьому місці. У зв'язку з цим треба досить критично оцінювати ознаки обстановки місця події при формуванні психологічного портрета особи невідомого злочинця.

Г. К. Авдєєва, асистент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

РОЛЬ ОБІЗНАНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ФІКСАЦІЇ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Виокремлено особливості діяльності обізнаних осіб під час фіксації доказової інформації. Визначено їх вплив на адекватність відображення доказів.

Выделены особенности деятельности сведущих лиц при фиксации доказательственной информации. Определено их влияние на адекватность отображения доказательств.

¹ Див.: Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань : монографія / [В. О. Комаха, В. Я. Гуцул, Г. А. Каплан та ін.] ; за заг. ред. В. О. Комахи. — Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2004. — С. 291.

Фіксація доказів з пізнавальної точки зору є віддзеркаленням їх змісту з метою надання максимально повного уявлення про об'єкт фіксації, адекватного відображення таких його суттєвих ознак, що мають найбільшу доказову значущість¹. Повнота віддзеркалення ознак залежить від таких об'єктивних чинників, як умови, методи і засоби фіксації, та суб'єктивних – мети суб'єкта фіксації (вибірково віддзеркалюються певні дані), індивідуальних рис суб'єкта фіксації (особливостей сприйняття інформації, рівня обізнаності щодо об'єкта фіксації та володіння мовою, вміння користуватися науково-технічними засобами й організувати взаємодію з учасниками процесу, що беруть участь у слідчих діях, та ін.)².

У криміналістичній літературі термін «фіксація» розглядається як система дій стосовно фіксації у встановлених законом формах фактичних даних і їх джерел, які мають значення для правильного розв'язання кримінальної справи³, а також умов, засобів та способів їх виявлення і фіксації⁴, як діяльність певних осіб, спрямована на збереження доказової інформації та здійснена відповідно до процесуальних правил за допомогою криміналістичних засобів⁵.

Термін «фіксація доказів» у кримінально-процесуальній літературі означає їх процесуальне оформлення⁶, віддзеркалення в процесуальних документах виявлених слідчим фактичних даних⁷, надання доказам законної форми. На відміну від процесуального криміналістичний аспект поняття фіксації доказів має більш глибокий зміст, заснований на діях учасників процесу з використанням криміналістичних засобів. Об'єктами фіксації слугують фактичні дані (інформація), дії з їх виявлення й фіксації, засоби та

¹ Див.: Курс криміналістики : учеб. пособ. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская]. — М. : Закон и право, 2001. — С. 344; *Соркин В. С.* Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве: монография / В. С. Соркин. — Гродно : Изд-во ГрГУ, 2002. — С. 35.

² Під час дослідження протоколів огляду місця події, що містяться в матеріалах кримінальних справ, виявлено такі недоліки суб'єктивного характеру: в 39,8% протоколах речові докази, вилучені з місця події, лише зазначені без їх детального опису; недостатньо повно описано обстановку місця події (27,0%); неповно описано труп і його ушкодження (20,0%) та ін.

³ Див.: *Шепітько В. Ю.* Криміналістика: енциклопедичний словник (українсько-російський та російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; за ред. В. Я. Тація. — Х. : Право, 2001. — С. 227.

⁴ Див.: Курс криміналістики : учеб. пособ. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская]. — М. : Закон и право, 2001. — С. 346.

⁵ Див.: *Шабалин В. Е.* Документальная фиксация доказательств : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Криміналістика» / В. Е. Шабалин. — М., 1975. — С. 5.

⁶ Див.: *Трусов А. И.* Основы теории судебных доказательств / А. И. Трусов. — М. : Юрид. лит., 1960. — С. 84.; *Зеликсон Э. С.* Процесс доказывания при расследовании и рассмотрении уголовных дел / Э. С. Зеликсон // Тр. КазГУ. Сер. юрид. — Алма-Ата, 1956. — Т. 2. — С. 140.

⁷ Див.: *Ларин А. М.* Работа следователя с доказательствами / А. М. Ларин. — М. : Юрид. лит., 1966. — С. 55.

методи виявлення й фіксації фактичних даних та інших об'єктів відображення¹. Основними формами фіксації є протоколювання, додатковими – фотографіювання, виготовлення планів і схем, відео- та кінозйомка тощо.

Криміналістичний аспект фіксації доказової інформації передбачає використання всіх наявних криміналістичних засобів для забезпечення її повноти та якості. Одним з таких засобів є залучення до процесу фіксації обізнаних осіб, що беруть участь у слідчих діях. Системних відомостей щодо особливостей діяльності окремих учасників процесу та визначення їх впливу на якість і повноту віддзеркалення ознак об'єктів у літературних джерелах немає, тому дослідження за цим напрямком є актуальним.

Доказова інформація під час проведення слідчих дій фіксується слідчим, дівнавачем або прокурором. Інші учасники слідчих дій (перекладач, спеціаліст, підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий та інші особи, які присутні або беруть участь у їх проведенні) залучаються слідчим з певною метою (крім понятих, участь яких у слідчих діях відповідно до ст. 127 КПК України є обов'язковою, та захисника, який згідно зі ст. 44 КПК допускається до участі в справі в будь-якій стадії процесу). Процесуальна форма фіксації доказової інформації потребує наявності в протоколах слідчих дій відомостей про всіх осіб, що брали в них участь, та їх особистих підписів, допускає додавання їх зауважень і доповнень до протоколів (ст. 85, 145, 170 КПК України). У разі фіксації перебігу слідчої дії за допомогою засобів звуко- та/або відеозапису, одержані матеріали відтворюються учасникам слідчої дії, які можуть надати свої зауваження, доповнення, уточнення, що також підлягають фіксації (ст. 85¹, 85² КПК). Повнота фіксації такої доказової інформації певною мірою залежить від уміння слідчого організувати взаємодію з учасниками слідчої дії.

Відповідно до ст. 128 КПК України слідчий у випадках, передбачених ст. 19 КПК, запрошує до участі в слідчих діях перекладача, який повинен повно і точно здійснити доручений йому переклад. Але ця норма не передбачає вимог стосовно рівня знань мови та наявності спеціальної освіти в перекладача, що у деяких випадках може призвести до зниження рівня адекватності перекладу, а іноді – до перекручування змісту інформації, яка підлягає перекладу.

Мова протоколу слугує для фіксації, передавання, зберігання доказової інформації учасниками процесу. Цей процес протікає гармонійно, якщо всі його учасники повною мірою, чітко й однозначно користуються загальноживаними термінами, які використовуються людьми в повсякденній мові та містяться в словниках. Однак не завжди особи з різним рівнем володіння мовою використовують ті самі терміни, що у певних випадках мають різне тлумачення. На жаль, слідчий під час проведення слідчої дії часто не має можливості пересвідчитися в правильності перекладу, що може призвести до плутанини в розумінні змісту зафіксованої в протоколі доказової інформації. Тому ми вважаємо, що перш, ніж залучати перекладача доцільно пересвідчитися в рівні його освіти та знань мови, зафіксувати засобами аудіо- та/або відеозапису слідчу дію для надання можливості в подальшому за допо-

¹ Див.: Большая юридическая энциклопедия. — М. : ЭКСМО, 2005. — 687 с.

могою іншого перекладача перевірити адекватність перекладу. Якщо є інформація наукового та/або технічного характеру, яка підлягає перекладу, корисно залучати до участі в її фіксації спеціаліста, який може розтлумачити деякі спеціальні терміни.

За ст. 48 КПК України захисник має право подавати докази, збирати відомості про факти, що можуть використовуватися як докази в справі, у тому числі запитувати й одержувати документи чи їх копії від громадян і юридичних осіб, знайомитися на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян з необхідними документами, одержувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагають спеціальних знань, опитувати громадян, однок участь і процесуальні можливості захисника під час фіксації доказової інформації є обмеженими. На практиці захисника наділено декларативними правами щодо збирання доказів¹, зокрема, не завжди вдається одержати документи від громадян і юридичних осіб, знайомитися на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян з необхідними документами², оскільки дану норму не забезпечено санкціями за невиконання її вимог (заходами кримінально-правового примусу). Реалізація права захисника на опитування осіб також видається вельми складною процедурою, бо захисника не наділено владними повноваженнями протидіяти відмові від надання пояснень або надання неправдивих (хибних) пояснень. Тобто, захисник може надати не докази, а відомості, які можуть одержати статус доказів тільки за розсудом органу досудового слідства і суду, що не дозволяє віднести захисника до кола суб'єктів фіксації доказової інформації.

Важливе значення для забезпечення повноти та якості фіксації доказової інформації має діяльність спеціаліста, який згідно зі ст. 128¹ КПК України залучається слідчим до проведення слідчих дій для сприяння йому у виявленні, закріпленні й вилученні доказів, безпосереднього застосування науково-технічних засобів і спеціальних методів, надання допомоги в технічній і документальній фіксації перебігу та результатів провадження слідчої дії. При цьому наявних знань слідчого часто недостатньо для самостійного повного і всебічного вивчення слідів на місці події, проведення огляду предметів і документів, відтворення обстановки й обставин події, зняття інформації з каналів зв'язку, проведення допиту та інших слідчих дій. Якщо деяким ознакам слідів злочину не приділити належної уваги, то наслідки можуть стати несприятливими для слідчого³.

¹ Див.: Кузнецов Н. Право захисника збирати доказательства: сущность и пределы / Н. Кузнецов, С. Дадонов // Рос. юстиция. — 2002. — № 8.

² Див.: Ст. 48 КПК України та Закон України «Про адвокатуру». Офіц. сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

³ Під час розслідування вбивства гр. Б. в його квартирі на одвірку було виявлено та вилучено сліди рук, але слідчий не заніс до протоколу дані про те, що в одному сліді містилася речовина червоного кольору, схожа на кров. Після оброблення сліду дактилоскопічним порошком червоно-коричневого кольору та вилучення його на дактилоплівку речовина червоного кольору вже не виділялася на тлі сліду. Потім це надало злочинцеві можливість стверджувати, що він був у квартирі потерпілого за півроку до вбивства, а не в момент події злочину.

Спеціаліст, за визначенням А. І. Вінберга є особою, яка має професійні знання за конкретною спеціальністю¹ та відрізняється від інших процесуальних осіб, що беруть участь у проведенні слідчих дій, наявністю спеціальних знань. Спеціаліст також відрізняється від фахівців, спеціальні знання яких слідчий (суд) використовує у формі усних консультацій, що не відображуються в матеріалах справи. Закон не надає самостійного процесуального статусу результатам діяльності спеціаліста і не визначає їх як можливе джерело доказової інформації. Але спеціаліст має право: звертатися з дозволу слідчого із запитаннями до осіб, які беруть участь у проведенні слідчої дії; робити заяви, пов'язані з виявленням, фіксацією та вилученням доказів (ст. 128¹ КПК), що в певних випадках забезпечує повноту відзеркалення об'єктів фіксації. Найбільш поширеною діяльністю спеціаліста (під керівництвом слідчого) є участь у фіксації матеріальних слідів злочину, але він може надати допомогу слідчому й у фіксації фактичних даних, що не є речовими доказами. При складанні протоколу огляду місця події спеціаліст надає слідчому необхідну допомогу в описуванні окремих об'єктів і слідів, звертає увагу на місце їх розташування, кількість об'єктів (слідів), їх вид, форму, розміри, індивідуальні особливості, механізм утворення, техніко-криміналістичні засоби та методи, що застосовувалися для їх виявлення, фіксації й вилучення, тощо. Він може надати допомогу слідчому під час моделювання події злочину (у тому числі із застосуванням сучасних інформаційних технологій).

Слідчий є організатором слідчих дій, несе повну відповідальність за весь процес розслідування та часто самостійно складає схеми, плани, здійснює фотографування, інші дії з фіксації та вилучення доказів (у тому числі пов'язані з використанням науково-технічних засобів). На жаль, на сьогодні в Україні ще не повною мірою використовуються спеціальні знання під час розслідування злочинів². Такі факти можуть призвести до певних помилок³, затягнути строки проведення слідчої дії. Може бути втрачено час для своєчасного проведення інших невідкладних слідчих дій⁴.

¹ Див.: *Вінберг А. І.* Спеціаліст в процесі попереднього розслідування / *А. І. Вінберг* // Соц. законность. — 1961. — № 9. — С. 30.

² Під час анкетування слідчих встановлено, що тільки 56,9% респондентів звертаються за допомогою до спеціаліста при проведенні слідчих дій, найчастіше (у 39,4% випадків) — до криміналіста. Спеціаліста-хіміка залучають до участі в слідчих діях лише в 0,3% випадків, спеціаліста-будівельника та еколога — у 0,6%. Про залучення спеціалістів-фізиків і біологів слідчі не зазначили зовсім. На думку 0,3% респондентів спеціалістів до слідчої дії не треба залучати взагалі, бо всі необхідні відомості можна одержати від колег.

³ За результатами узагальнення кримінальних справ встановлено, що у випадках, коли слідчі самостійно виконують всю технічну роботу під час огляду місця події, вони іноді припускаються таких помилок: не вилучають деякі предмети і документи, які можуть містити доказову інформацію, або вилучаючи їх, не зазначають про це в протоколи; не описують предмети і сліди, виявлені на місці події, а лише вказують на їх наявність; не виготовляють зліпки зі слідів, а замальовують їх; не зазначають про використання науково-технічних засобів тощо.

⁴ Див.: *Махов В. Н.* Сущность и понятие специальных познаний в советском уголовном процессе / *В. Н. Махов* // Вопр. борьбы с преступностью. — 1986. — Вып. 44. — С. 4.

Аналіз слідчої практики свідчить про те, що злочини нерідко супроводжуються приховуванням слідів, залишених причетними до них особами (слідів рук, взуття та ін.)¹. Багато злочинів залишаються нерозкритими за умови неякісної фіксації виявлених на місці події слідів у протоколі огляду місця події². Спеціаліст відповідно до тактичних задумів слідчого надає йому допомогу під час обшуку, відтворення обстановки й обставин події, одержання зразків для експертного дослідження (спеціаліст може безпосередньо виконувати роботу з відібрання зразків для експертного дослідження та надати допомогу слідчому у вирішенні питання про можливість їх використання для проведення судової експертизи), визначення кола необхідних техніко-криміналістичних засобів, здійснення вимірювань і розрахунків, фіксації перебігу і результатів слідчої дії шляхом застосування засобів відеозапису, фотозйомки, оцінювання результатів експерименту і визначення впливу окремих чинників на одержані дані. Спеціаліст виконує свої професійні обов'язки під керівництвом слідчого і не має права без його дозволу здійснювати будь-які дії, спрямовані на змінення обстановки місця події, ознак досліджуваних об'єктів та ін. Результати діяльності спеціаліста мають бути відображені в протоколі слідчої дії, але на практиці, на жаль, це не завжди виконується³.

Перспективи розвитку криміналістичного вчення про фіксацію доказової інформації пов'язані з розширенням кола її об'єктів-носіїв⁴ та розробленням новітніх науково-технічних засобів і прийомів фіксації⁵. Зокрема, під час анкетування слідчі прокуратури висловилися за негайне внесення змін і доповнень до КПК України щодо регламентації фіксації доказів за допомогою сучасної цифрової фото-, аудіо- та відеотехніки, розроблення механізму захисту доказів від фальсифікації. Фіксація доказів в інформаційному плані є перенесенням інформації з одного об'єкта (доказу) на інший – матеріальний засіб фіксації й супроводжується перетворенням форми одержаної інформації та втратою певної її частини⁶, що в деяких випадках може знизити адекватність відбиття доказової інформації. Забезпечення такого рівня адекват-

¹ За результатами узагальнення кримінальних справ про нерозкриті вбивства встановлено, що в 36,9% випадках мають місце приховування злочинів та умисне спотворення обстановки місця події.

² Під час узагальнення кримінальних справ встановлено, що виявлені при огляді предмети зі слідами рук часто не зазначені в протоколі огляду або не описані в повному обсязі, не вказано їх місцезнаходження, не зазначено, яким методом і на яких предметах виявлено сліди та як вони були упаковані.

³ Під час узагальнення кримінальних справ встановлено, що лише в 2,3% протоколів слідчих дій зафіксовані відомості стосовно діяльності спеціаліста.

⁴ Новими об'єктами, що мають доказову значущість є інформація, яка міститься в електронній пам'яті комп'ютера, інших цифрових приладів (диктофону, фотокамери, мобільного телефону тощо), об'єктах інтелектуальної власності, мікрослідах та ін.

⁵ Прикладом сучасного прийому фіксації доказової інформації є копіювання комп'ютерної інформації на переносний цифровий носій і додавання його до протоколу слідчої дії як додаток.

⁶ Див.: *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2. Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. — М. : Юристъ, 1997. — С. 103.

ності віддзеркалення доказової інформації в процесуальних документах, який відповідав би вимогам кримінально-процесуального закону про всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, і передбачає більш широке залучення до участі у фіксації доказової інформації таких учасників слідчих дій, як перекладач, спеціаліст та ін.

І. А. Колесник, асистент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ АЛГОРИТМУ ДІАГНОСТИКИ ТА ВИЯВЛЕННЯ ДОБРОСОВІСНИХ ПОМИЛОК У ПОКАЗАННЯХ СВДКІВ

Запропоновано алгоритм діагностики та виявлення добросовісних помилок у показаннях свідків. Розглянуто тактичні прийоми діагностики та виявлення таких помилок.

Предложен алгоритм диагностики и выявления добросовестных ошибок в показаниях свидетелей. Рассмотрены тактические приемы диагностики и выявления таких ошибок.

Розслідування традиційно розглядається як пізнавальний процес, спрямований на з'ясування обставин події злочину¹. Оптимізація діяльності досудового слідства вимагає активного застосування різноманітних пізнавальних засобів, серед яких вагоме місце посідають алгоритмічні схеми дій слідчого.

Проблемам дослідження добросовісних помилок у показаннях допитуваних присвячено значну кількість наукових праць². Однак алгоритм діагностики та виявлення добросовісних помилок й дотепер залишається нерозглянутим.

Обрання цього напрямку наукового пошуку викликано тим, що значна частина нерозкритих злочинів обумовлена невмінням слідчого одержувати, виявляти, оцінювати та використовувати інформацію, що надходить від свідків³. Їх показання являють собою словесний опис образів і динамічних

¹ Див.: Коновалова В. О. Юридична психологія: академічний курс : підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. — К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2004. — С. 139–142.

² Див.: Гаврилова Н. И. Ошибки в свидетельских показаниях (происхождение, выявление, устранение) : метод. пособ. / Н. И. Гаврилова. — М.: ВНИИПП, 1983. — 136 с.; Переверза О. Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення та подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. Я. Переверза. — Х., 2000. — 19 с.; Полстовалов О. В. Криминалистическая конфликтология: современные нравственные и психологические проблемы : монография / О. В. Полстовалов. — Уфа: РИО БашГУ, 2002. — 152 с.

³ Див.: Столяренко А. М. Психологические приемы в работе юриста : науч.-практ. пособ. / А. М. Столяренко. — М.: Юрайт-М, 2001. — С. 186, 187.